

ORDU VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ARMUT ADLARI*

Mehmet AYDIN**

ÖZET

Bu çalışmada Ordu ile Sinop yöresinden derlenen 133 armut adı ad bilimi açısından ele alınmıştır. Bu adlardan yalnızca 16'sı Sinop merkez ile Gerze'den öbürleri Ordu'dan derlenmiştir. İki yöreden derlenen armut adları değişik açılardan ele alınıp sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Armut Adları, Ad bilimi, Sınıflandırma.*

PEAR NAMES IN DIALECT OF ORDU AND ITS REGION

ABSTRACT

In this study, 133 pear names have been investigated in a onomastic point of view. 16 of them have been collected from main and Gerze areas of Sinop, the others from Ordu. Pear names found from these two provinces have been analysed from various point of view and classified.

Key words: Pear names, onomastics, classification

0. Giriş

İnsanın yakın çevresindeki varlıklar arasında bitkiler önemli yer tutar. İnsan ve yakın çevresiyle ilgili varlıkların adları *temel sözcük*lerinin öğeleri arasındadır.

Maddi kültür denince bilim dilinde *flora* ve *fauna* adı altında toplanan değişik kavramlar da aynı çerçeve içine girmektedir. *Flora*, insanın çevresinde yer alan, onun yaşamıyla yakından ilgili bulunan bitkileri (bu arada buğday, mısır, pirinç gibi, toplumun beslenmesini sağlayanları) içermekte, *fauna* ise aynı çevrede bulunan ve insanların bir bölümünden yararlandıkları, özellikle tarım ve hayvancılıkta insanlara yarar sağlayan hayvanları göstermektedir (Aksan 1996: 26).

Meyveler bitkiler içinde önemli bir grup oluşturur. Bitkiye ad verilmesinde bitkinin kullanılışı, görünüşü veya yetiştiği yerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Hayvan adları da bitkilerin adlandırılmasında

* Bu yazı Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 7-8 Nisan 2004'te yapılan Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş metnidir.

** OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Öğretim Üyesi (Doç. Dr.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

çok kullanılır. Kimi bitkiler, kiraz gibi bitkinin doğal olarak yetiştiği bölgenin adını almıştır (Kerasus, bugünkü Giresun), kimi bitkiler ise, o bitkiyi uzak bir ülkede görüp seven, onu evcilleştiren bir kişinin adıyla anılır (Baytop 1997: 9).

Armut bir meyve adı olarak Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Farsçada *emrûd* / *emrûz* biçimindedir. Bu meyvenin Lâtincede cins adı *Pyrus*'tur. Bütün Türkiye'de bu cinsle ilgili sekiz tabî armut türü yayılış göstermektedir. Bunlardan Türkiye'de tüketim amaçlı yetiştirilen armut, *Pyrus communis* adlı türe dayanır. Bu türün Türkiye'de yayılış gösteren üç alt türü belirlenmiştir.(Davis 1972:160).

Ordu ve yöresinde arazi ve iklim armut türlerinin yayılışına ve gelişmesine uygundur. Başka bir anlatımla *yetiştirme şartları* bu meyvenin burada çeşitlenmesini sağlamıştır. "Yetiştirme şartları, iklim, toprak ve yer şekilleri (rölyef) gibi faktörlerden meydana gelmiş bir bütündür. Bitki toplulukları bu faktörler grubunun kendi isteğine uygunluğu oranında o yerde tutunur, gelişir ve hayatını devam ettirir; yahut bu faktörlerin yetersizliği hâlinde gelişemez ve ortadan kalkar." (Dönmez 1985: 3). Bundan dolayı ticarî bir değeri olmasa da birçok armut çeşidi yörede görülmektedir. Bu adların yöredeki armut çeşitlenmesiyle doğrudan bağlantısı olduğu söylenebilir.

Ordu ve yöresinden derlenen bütün armut adları *Derleme Sözlüğü*'nden kontrol edilmiştir. Ancak bu yöreden derlenen bazı adların *Derleme Sözlüğü*'nde hiç yer almadığı bazıları varsa eksik yer aldığı belirlenmiştir. *DerS*'de yalnızca Amasya'da yetiştiği kaydedilen bir armut adına Ordu yöresinde de rastlanmaktadır. Burada şöyle bir ilişki de düşünülebilir. Başlangıçta Amasya'da yetiştirilen bir armut çeşidi Ordu yöresine aşılama suretiyle götürülmüş olabilir.

Bu çalışma çerçevesinde, Ordu ve yöresinden ağız özellikleri korunarak derlenen armut adlarının, Türkçenin söz varlığına bir katkı oluşturması da düşünülmüştür.

Bu çalışmada derlenen bütün armut adları kendi içinde sınıflandırılmıştır. Adlandırılmada esas olduğu düşünülen özellikler sınıflandırmada da esas kabul edilmiştir. Armut türleri, biçim, renk, dayanıklılık, köken vb. farklı özellikleri göz önünde bulundurularak adlandırılmıştır. Bazı armut çeşitleri de erken veya geç olgunlaşmaları açısından adlandırılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada Ordu ve yöresinden derlenen armut adları, kuruluşları açısından da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

1. Adlandırmaların Dayandığı Temeller

Biçim ve renge göre adlandırmalar

Ordu ve yöresinden derlenen armut adlarının birçoğunda biçim ve rengin esas olduğu söylenebilir. Yalnızca armudun rengi ve biçimi temel yapılmamış bazen armudun yaprağı ve ağacı da adlandırmada kullanılmıştır. Bu tür adlarda iki adlandırma ölçütünün bir arada kullanıldığı da belirlenmiştir: **balbardah** (<bal+bardak) veya **balbardaq armudu** ile **saru söpü** (<sarı+söpü), **sulu değermi** böyle adlandırma örnekleridir. Yalnız renk ve biçim ögesinin kullanıldığı adlar: **ağca armut**, **ak armut**, **barahlu armut** (<baraklı armut), **bardaq armudu** (<bardak armudu), **burnu çuqur** (<burnu çukur), **çatal armut**, **dombul armut** (<tombul armut), **eğri zipçuq armudu** (<eğri zipçik armudu), **ğadun barmaq** (<kadın+parmak)¹, **ğalın sap armudu** (<kalın+sap armudu), **ğara armut** (<kara armut), **ğızıl armut** (<kızıl armut), **ğoca armut** (<koca armut), **ğöh armut** (<kovuk armut), **ğöbeayu** (<ğöbeği+ayı), **ğögce değermi** (<ğökçe değermi), **ibrük armudu** (ibrik armudu), **islice armut**, **qabran armut**², **purtul armut**, **tekir armut** (<teker armut), **uzun armut**, **yımrta armudu** (<yumurta armudu) vb.

1.2. İrilik ve Ufaklığa Göre Adlandırmalar

Armut çeşitlerinin adlandırılmasında irilik ufaklık da belirleyicidir. İrilik ufaklık etkenine göre adlandırmalara Ordu ve yöresinde de rastlanmaktadır: **ayuboğan** (<ayı+boğan), **dalğıran** (<dal+kıran), **enük armudu** (<enik armudu), **eşek armudu**, **ğabaq armudu** (<kabak armudu), **ğarğa armudu** (<karga armudu), **ğavun armudu** (<kavun armudu), **küp armudu**, **küpdüşen armudu**, **küpdüşdu** (<küp+düştü) vb.

1.3. Yetiştigi Yöreye Göre Adlandırmalar

Armut çeşitlerinin adlandırılmasında öteki meyvelerde olduğu gibi yetiştirildiği veya aşısının getirildiği yer de önemlidir. Ordu ve yöresinde de bazı adlandırmalarda armudun yetiştigi veya getirildiği yer esas alınmıştır: **Anğara armudu** (<Ankara armudu), **bağ armudu**, **Batum armudu**, **Cenik armudu** (<Canik armudu), **Çınarlıq armudu** (<Çınarlık armudu), **çoraq armudu** (<çorak

¹ *Revnak-ı Bostan*'da (Hazırlayan: Zafer Önler, TDK Yay., Ankara 2000) **kadın parmağı** "Razakı denen bir tür iri üzümün benzeri" biçiminde tanımlanmıştır. bk. s. 83.

² **Kabran**, *Derleme Sözlüğü*'nde şöyle tanımlanmıştır: "[kabsak] 1. Tahta tekne, yalak. (-İst.) 2. İki üç kiloluk içine yağ, pekmez vb. konulan tahta kutu. (*İskilip -Çr.; *Boyabat -Sn.) 3. Arıkovanı (-Kü.; -Bil.) 4. Hayvanlara yem dökülen ağaç dallarından örülerek yapılmış sepet, sele. (*İzmit -Kc.)."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

armudu), **dere armudu**, **gale armudu** (<kale armudu), **ğarören armudu** (<Kara+ören armudu), **ğaynolu armudu** (<Kaynak+oğlu armudu), **göğçeli armudu** (<Gökçeli armudu), **Göllüce armudu**, **Hacılı armudu** (<Hacılı armudu), **Hartana armudu**, **İstanbul armudu**, **Kürtün armudu** (<Kürtün armudu), **Selemen armudu**, **Sırsıçlı armudu**, **topbaşı**, **Trabzon armudu**, **Zevgülü armudu** vb.

1.4. Tadına Göre Adlandırmalar

Armut çeşitleri tadı, sulu veya az sulu oluşu açısından da adlandırılmıştır: **acı armut**, **bal armut** veya **bal armudu**, **ballıg armudu** (<ballık armudu), **bıldırcın armudu**, **çıtır armut**, **çökellik armudu** (<çökelek armudu), **daş armudu** (<taş armudu), **gerdek armudu**, **hiyar armut**, **ğumlu armut** (<kumlu armut), **küsülü baruşduran armudu** (<küs olanları barıştıran armudu), **limon armudu**, **sulu değermi**, **sulu göynü**, **susaq armudu**, **süt datlu armudu** (<süt+tatlı armudu), **sütlüce armudu** vb.

1.5. Olgunlaşma Dönemine Göre Adlandırmalar

Ordu ve yöresinde armut türlerinin olgunlaşma dönemlerine göre de adlandırılabilirdiği görülmektedir: **çiçek armudu**, **er armut**, **gış armudu** (<kış armudu), **güz armudu** (<güz armudu), **hamderme** (<ham+derme), **harman armudu**, **kirez armudu** (<kiraz armudu), **oraq armudu** vb. Bu örneklerdeki **kirez** (<kiraz) ve **orak**, alaturka haziran ve temmuz aylarını karşılamaktadır.

1.6. Topluluk ve Mesleklere Göre Adlandırmalar

Az sayıda armut da topluluk, etnik unsur ve meslek adından yola çıkılarak adlandırılmıştır: **ğazibey armudu**, **ğuyumcu armudu** (<kuyumcu armudu), **imamlar armudu**, **ğaraçepni armudu** (<kara+çepni armudu), **laz armudu**, **terzi armudu** vb.

1.7. Sorunlu Adlandırmalar

Bazı adlandırmaları belli bir sınıfa sokmak kolay değildir. Bu çalışmada çözümlenemeyen adlandırmaların sorunlu adlandırmalar başlığı altında toplanmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu adlandırmalar üzerine düşünmek ve tartışmak gerekir: **atana armudu** (<ata+ana armudu?), **dizine armudu** (<düzine armudu), **geliyir armudu**, **habilis armudu**, **kelpeşir³ armudu**, **şihmanboz armudu** vb.

³ *Derleme Sözlüğü*'nde **kelpeşir** "Kaynayan suya ufalanan yufka, ekmeç, tuz ve biber konularak yapılan bir çeşit yemek (-Ant.)" biçiminde tanımlanmıştır. (c. VIII, s. 2735). Ancak bu **kelpeşir** ile bir armut adı nasıl bağdaştırılabilir?

2. Adlandırmaların Yapısı

Bu bölümde armut adlarının kuruluşu ele alınacaktır. Armut adlarının büyük bir bölümü öbek kuruluşundadır. Tek kelimedenden oluşan adların eksiltili yapılar olabileceği gerçeği göz ardı edilemez.

2.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşunda Armut Adları

Ordu ve yöresinden derlenen armut adlarının büyük bir bölümü belirtisiz isim tamlaması yapısındadır: **Anğara armudu, Batum armudu, çiçek armudu, Çınarlıq armudu, Çökellik armudu, daş armudu, dere armudu, eşek armudu, gerdek armudu, susak armudu** vb.

2.2. Sıfat Tamlaması Kuruluşunda Armut Adları

Ordu ve yöresinde armut adlarının önemli bir bölümü de dizim açısından sıfat tamlaması kuruluşundadır: **acı armut, aq armut, bal armut, barahlı armut, çıtır armut, çatal armut, çürüğe armut, ham armut, purlu armut, sulu armut** vb.

2.3. İyelik Öbeği Kuruluşunda Armut Adları

İyelik eki almış veya eksiz hâldeki bir isimle başka bir isimden kurulan bu yapıda birkaç armut adı vardır: **burnu çuqur, içi göynü, ğadun barmaq, göbeği ayu, ham derme** vb.

2.4. Sıfat-fiil Öbeği Kuruluşunda Armut Adları

Az sayıda da olsa sıfat-fiil öbeği kuruluşunda armut adı belirlenmiştir: **ayu boğan, dal ğıran, kúp duşen, kúpdüşdü, kúsülü baruşduran**.

2.5. Tek Kelimedenden Oluşan Armut Adları

Bu tür tek kelimedenden oluşan adlar ya isim tamlamalarının veya sıfat tamlamalarının eksiltilmesiyle oluşmuştur. Ayrıca bunlardan bazıları sinekdoha (kapsamlama) örneği olarak da görülebilir: **ahlat, çörtük, göllüce, kiresep, mursal, serendü, sırsıçlı**. Belki bunlardan **ahlat**⁴ ile **çördük / çörtük** adını öbürlerinden ayırmak gerekir. Yörede **ahlat** ve **çördük** tam eş anlamlı olarak 'yabanî armut' karşılığında kullanılmaktadır.

Armut adları anlambilim açısından da ayrıca değerlendirilip sınıflandırılabilir. Ordu ve yöresinden derlenen adların önemli bir bölümü deyim aktarmalarından oluşmaktadır. Aktarmalardan da ya insandan tabiata veya tabiattaki nesnelere arasında aktarmalar daha

⁴ **Ahlat** bazı kaynaklarda Rumca olarak gösterilmiştir. bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 6.

yaygındır: **burnu çuqur, çöp bacaq, ğadun barmaq, purlul armut; bal armut, bal barda0, çökelik, armudu, bildirem armudu, eşek armudu, ğarğa armudu, ğovan armudu, göbeayu, ibrúk armudu, köpek baş armudu, limon armudu, hıyar armut, öveyik budu** vb. Bunlardan bir bölümü benzetme yoluyla adlandırma olarak da değerlendirilebilir.

3. Sonuç

Bu çalışmanın malzemesini Ordu ve yöresi ile Sinop'tan derlenen 133 armut adı oluşturmaktadır. Bu adların 133 armut çeşidine tekabül ettiğini düşünemeyiz. Çünkü bazen bir armut çeşidi iki şekilde adlandırılmıştır. Söz gelimi **ğovan armudu** ve **içi göynü** aynı armut çeşidinin adıdır. Bu adlardan 16'sı Sinop merkez ve Gerze'den derlenmiştir. Bu yörelerden derlenen yalnızca 4 armut adı *Derleme Sözlüğü*'nde yer almaktadır. Malzemenin büyük bir bölümü tarafımdan derlenmiştir. Bir bölümü ise Ordu ve ilçelerinde oturan öğrencilerce derlenmiştir. Bu malzemenin de sağlıklı olup olmadığı denetlenmeye çalışılmıştır.

Derlenen armut adları yerel armut türlerine değişik özellikleri açısından yöre insanının yakıştırdığı adlardır. Yörede çok ilgi gösterilmeyen ve daha bodur olduğu hâlde daha fazla ürün veren ziraî kuruluşlarca fidanı satılan armudun yöredeki adı ziraat (<**zirât**) armududur. Yerel çeşitler melezlenerek korunmazsa yakın bir gelecekte yörede yalnızca armut veya ziraat armudu adı yaşayabilir.

Armut, bahçe bitkileri üzerine çalışan uzmanlarca 'bir serin ılıman iklim meyvesi' (Soylu 2003: 76) biçiminde tanımlanmaktadır. Türkiye bütünüyle ılıman iklim kuşağında yer aldığından Türkiye'nin her bölgesinde armut yetiştirilebilmektedir.

Ordu ve yöresinde yetiştirilen armut çeşitlerinin ekonomik açıdan fazla bir değeri yoktur. Bu yörede yetiştirilen armut çeşitleri genellikle yine bu yörede tüketilir. Bazı armut türlerinden kurutmalık olarak yararlanılır. Armut kurusundan (<**armut ğurusundan**) yörede bilinen bir tür armut hoşafı yapılır. Ayrıca armuttan büyük bir bölümü yörede tüketilen pekmez (<**armut bekmezi**) de elde edilir.

Dünyada 5000'den fazla Türkiye'de ise 640 dolayında armut çeşidinin yetiştirildiği tahmin edilmektedir. (Soylu 2003: 82). Acaba Ordu ve yöresinde kaç yerel armut çeşidi yetiştirilebilmektedir? Adlandırmalar buradaki armut çeşitlerini hangi ölçülerde yansıtmaktadır? Bütünüyle cevaplanamasa da bu soruların sorulması gerekir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Meyve adları konusunda Turhan Baytop'un *Bitki Adları Sözlüğü* dışında kaynak yoktur. Armut adları ile ilgili olarak yapılan bu çalışma sırasında derlenen armut adlarının büyük bir bölümünün hiçbir sözlükte bulunmadığı görülmüştür. Makineli tarımın yaygınlaştığı yörelerde daha az verimli yerel türler adları ile birlikte yok olmaktadır. Bu adlar Türkçenin temel adlandırma eğilimlerinin belirlenmesi açısından da önemlidir. Ayrıca bunlar Türkçenin sözvarlığının çok önemli öğeleridir, dolayısıyla bunları belirlemek gerekirdi. Bu bildiride, belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmesi için bir adım atılmıştır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan. *Türkçenin Sözvarlığı, Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.
- AYDIN, Mehmet. *Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2002.
- BAYTOP, Turhan. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurum Yayını, Ankara 1997.
- DAVIS, Peter Harwey. *Flora of Turkey and Aegean Islands*, C. 4, Edinburgh 1972.
- DEMİR, Necati. *Ordu İli ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2001.
- DÖNMEZ, Yusuf. *Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul 1985.
- EREN, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- ÖNLER, Zafer (Hazırlayan). *Revna-ı Bostan*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2000.
- SOYLU, Arif. *İlman İklim Meyveleri II*, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Yayını, Bursa 2003.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1963-1979. [DerS].

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

DİZİN

acı armut	çörtük
ağca armut	çürüğe armut
ağustos armudu	dalgıran
ahlat	daş armudu
ak armut	datlu armut
alucu0	dere armudu
Anğara armudu	derme armut
atana armudu	dizine armudu
atmaca	doğan armudu
ayuboğan (DerS.)	dombul armut
bağ armudu	ebem ahlatı [-Sn.]
bal armut (DerS)	ebem armudu [-Sn.]
balbardah (DerS)	eğri zıpçuk armudu
ballıg armudu	enük armudu [-Sn.]
bara0luarmut [-Sn.]	er armut
barda0 armudu [-Sn.]	eşek armudu
Batum armudu	findık armudu
bekar armudu	furuncuh armudu [-Sn.]
bey armudu	ğabaq armudu
bıldırcın armudu	ğadun barma0 [-Sn.]
burnu çuqur	ğale armudu
Cenik armudu	ğalın sap armudu
çatal armut	ğantar armudu [-Sn.]
Çınarlıq armudu [-Sn.]	ğara armut
çıtır armut [-Sn.]	ğaraçepni armudu
çiçek armudu	ğaradala0 armudu
çoraq armudu	ğarğa armudu
çökellik armudu	ğarören armudu
çöp bacaq	ğarpuz armudu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

ğavşak armudu	içi göynü
ğavun armudu	imamlar armudu [-Sn.]
ğaynolu armudu	islice armut
ğazibey armudu [-Sn.]	İstanbul armudu
geliy(i)r armudu	qabran armudu
gerdek armudu	kelpeşir armudu
ğış armudu	kendir armudu
ğızıl armut	keten armudu
ğoca armut	kiresep
ğoca yapra0	kirez armudu (DerS)
ğoh armut	köpek baş armudu
ğovan armudu	kumlu armut
göbeayu	kúp duşen
göğce değermi	kúpdüşdu
göğceli armudu	Kúrtün armudu
göllüce	kúsülü baruşduran
ğumlu armut	küp armudu
ğuş armudu	laz armudu
ğuşaĥ armudu	limon armudu [-Sn.]
ğuyumcu armudu	mağaza armudu
gúz armudu	mursal
habilis armudu	oraq armudu
Hacılı armudu	öveyik budu [-Sn.]
ham armut	peşrev armudu
ham azgunu	purtul armut
ham derme	saĥal çürüten
harman armudu	saru söpü
hartana armudu	Selemen armudu
hıyar armut	Serende armudu
ibrúk armudu	serendü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Sırsıçlı armudu
sulu armut
sulu değermi
sulu göynü
susaq armudu [-Sn.]
süt datlu armudu
sütlüce armudu
şeker armut
şihmanboz armudu
tekir armut
terzi armudu [-Sn.]
topbaşı armudu
uzun armut
yımırta armudu
Zevgülü armudu
ziraat (zirāt) armudu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*